

Tid: fem timer. Hjelpemidler: Som ved eksamen (alt unntatt internett og kommunikasjon)

Tema: Sannhet, kunnskap og virkelighetsforståelse

Oppgave: Skriv en sammenhengende tekst om betydningen sannhet og kunnskap har for det moderne mennesket

Du kan selv bestemme omfanget og disponere rekkefølgen av punktene, og du kan gjerne behandle flere av punktene samtidig, men i besvarelsen din skal du vise din historie- og filosofifaglige kompetanse ved å

- gjøre kort rede for argumentene holocaustbenektelse bruker for sitt syn, og vurdere denne argumentasjonen i lys av vitenskapelig tenkning og metode.
- drøfte med utgangspunkt i vitenskapelig tenkning og metode om sannhet og sikker kunnskap er mulig, og dermed lar oss skille det fra konspirasjonsteorier, pseudovitenskap og desinformasjon.
- drøfte og ta stilling til påstanden: «Mennesket trenger sannhet for å leve et godt liv.»

I teksten din kan du trekke inn andre momenter som du mener er relevante og interessante, og som gir deg mulighet til å trekke inn mer av den historie- og filosofifaglige kompetansen din. Du kan velge blant punktene under eller bruke dine egne.

- «Vitenskap er vår tids religion»
- Kan vitenskapen bringe verden gjennom ulike kriser?
- Mennesket kan med sin fornuft stille flere berettigede spørsmål enn det kan svare på.
- Kravene til objektiv kunnskap i naturvitenskapene og samfunnsvitenskapene (menneskevitenskapene)
- Kan samme fenomen eller hendelse gis flere sannsynlige, men innbyrdes uforenlige, forklaringer?
- Finnes det verdinøytrale sannheter? Kan forskning være interessefri?
- «Subjektiviteten er sannheten» (Søren Kierkegaard)
- Er det rom for intuisjon, tro og magi i et vitenskapelig og rasjonelt verdensbilde?
- Alternative virkelighetsforståelser – for eksempel Gaia-teorien, kreasjonisme, alternativ medisin og nyreligiøsitet ...
- "Tar De livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, så tar De lykken fra ham med det samme." Henrik Ibsens *Villanden* (1884)
- Å finne sannheten om fortida etter folkemord, kriger og andre kriser er viktig for forsoning og dermed for et godt liv

Hvorvidt sikker viten er mulig, eller om objektiv sannhet eksisterer, er lenge vært tungt debatterte temaer innen filosofi og vitenskap. Det finnes et bredt spenn av tanker og ideer om objektiv sannhet og sikker viten, fra folk som betviler sikker vitens mulighet, de som betviler enten objektiv sannhets eksistens eller relevans, til de som aksepterer dem begge som totalt mulige og relevante. Verden er under forandring, og sannhet er truet. Flere har konkludert med at vi enten nærmer oss, eller allerede lever i, en postfaktuell verden. En verden der det objektive, eller antatt objektive, vil miste sin status i favør for subjektivitet, eller motstridende intersubjektiviteter. Konspirasjonsteorier flyr i det digitaliserte verdenssamfunnet, alt kan betviles, og noen blir så overbevist i sin radikale oppfatning at de utøver terrorhandlinger for å forsøke å kvitte seg med mennesker de mener er en del av et konspirativt nettverk. Lever vi i en postfaktuell verden, har vi noen gang levd i pakt med objektiv sannhet, og hvorvidt er dette relevant og meningsfullt for mennesket?

Objektiv sannhet og sikker viten brukes til tider parallelt, men har en klar skillelinje. Debatten om objektiv sannhet omhandler hvorvidt det eksisterer forhold utenom den subjektive menneskelige oppfatning, a priori, som er fullstendig sanne uavhengig av observatør. Om for eksempel gravitasjon eksisterer utenom vår oppfattelse av at ting faller mot jorda. Sikker viten handler derimot om vår mulige innsikt i disse forholdene, og om hvor sikre vi kan være. For eksempel om det er mulig for oss å være helt sikker i våre konklusjoner om, igjen, gravitasjon. På denne måten forutsetter ideen om sikker viten, objektiv sannhet, med mindre man omtaler sikker viten som hvorvidt vi kan være sikre på at våre observasjoner samsvarer med alle andres. Da vil ikke sikker viten forutsette objektivitet, men intersubjektivitet; dette vil derimot dreie seg om noe annet enn de fleste diskusjoner om muligheten for sikker viten. Det er mange som mener objektiv sannhet finnes, men betviler vår innsikt i den. Blant disse finner man Immanuel Kant. Kant mener det eksisterer både en egenoppfattelse av verden rundt seg, og en verden i seg selv. Man kan observere et

bord, se farger, mønstre, former og forestille seg bygningsprosessen og materialene som er brukt. Det er tingen for en selv (das ding für mich). Det man derimot aldri vil kunne få innsikt i, ifølge Kant, er tingen i seg selv (das ding an sich). Kant skrev dette i respons til David Humes absolutte tvil på objektivitet. Hume betvilte til og med kausalitet, og mente vi aldri kunne være sikker i vår oppfattelse av årsak-virkningsforhold, men kun kunne trekke sannsynlighetsgjøringer fra observerbare forhold, en tanke Thomas Baye også delte når det gjaldt innsamling av data. Descartes mente før Humes tid at man kunne dedusere objektive fakta ut ifra aksiomer, i likhet med Aristoteles. Descartes kom fram til sitt aksiom, jeg tenker, derfor er jeg (cogito ergo sum), gjennom å betvile alt helt til han konkluderte med at han ikke kunne betvile at han tvilte, og ut ifra dette slå fast at han finnes. Der Descartes kan oppfattes som noe kortkommende, er i hvorvidt det finnes et forhold mellom tvil og eksistens. Det at det i hans hode eksisterer en tvil, betyr ikke at den finnes eller at den er hans. Det kan være en orm i hodet hans som drar i spakene, og sår tvil og tanker i hodet, det kan hende Gud tviler gjennom mennesket. En høyere makt kan ha gitt oss falsk selvbevissthet, vi kan være en del av en kollektiv, immanent, verdenssjel som tenker for oss alle. Her har Nietzsche et interessant poeng om menneskelig egosentrisme i vår oppfattelse av selvbevissthet. Vi abstraherer verden rundt oss, og underlegger den oss selv. Vi ser på jordkloden som et produkt av ulike sammensetninger, som er for oss å forstå og overvinne, til vi har skjønt hvert eneste fenomen, alt observerbart og ikke-observerbart, slik at det er underlagt vår kontroll og makt. Gjennom dette kan man, i tillegg til å betvile objektiv sannhets eksistens og relevans, også betvile dens etiske grunnlag i fall den skulle eksistert.

(Holø et al., 2018)

Vitenskapen har til ulike tider ment ulikt om muligheten for sikker viten. Vitenskapen forutsetter at det enten eksisterer objektive forhold som vi kan sannsynliggjøre eller få fullstendig innsikt i; eller at det eksisterer intersubjektive forhold som kan ha relevans som tilnærmet objektive, som vi igjen kan få fullstendig eller sannsynliggjort innsikt i. Aristoteles mente vi kunne dedusere objektive påstander ut ifra aksiomer gjennom syllogismer. Hvis en satt «alle mennesker har en hjerne» som en første påstand, etterfulgt av påstanden «jeg er et menneske», vil man kunne dedusere at jeg har en hjerne ettersom jeg er et menneske, og parallelt kontrapositivt kunne dedusere at dersom jeg ikke har en hjerne, vil jeg ikke være et menneske. Denne metoden ble kritisert utover 1500-tallet av blant annet Francis Bacon for

hvordan en konkluderte med at en påstand var et aksiom. Der man tidligere hadde dedusert ut ifra enten religiøst betingete forhold, eller påstander man mente måtte være objektive sanne, kun fordi det måtte være sann, mente Bacon at man måtte samle empiri og data for så å kunne dedusere ut ifra dette. Gjennom induksjon kunne en komme fram til sanne påstander, for så å kunne dra konklusjoner. Bacon skjønnte allikevel at metoden kunne by på sine svakheter i subjektiv forkludring, ønsketenkning eller sansefordreining, og la derfor matematikk som grunnlag for å styrke en observasjons validitet. Matematikken var sett på som et objektivt språk, et verdenssammenhengsgrunnlag vi hadde oppdaget, ikke oppfunnet, som nøyaktig kunne forklare sammenhenger i verden uten menneskelig forkludring.

Karl Popper bygget videre på dette tankesettet, men også med inspirasjon fra Hume. Popper mente påstander aldri kunne verifiseres, men la derimot deres mulighet til å falsifiseres som grunnlag for hvorvidt det kunne oppfattes som vitenskapelig eller pseudovitenskapelig. Hvis en påstand ikke er avkreftelig, vil den ikke kunne omtales som vitenskapelig. På denne måten oppfatter Popper vitenskap som selvkorrigerende, i at vi konstant uttrykker påstander, for så å falsifisere noe, og på denne måten korrigere tidligere feilaktigheter. Her stilte vitenskapsmannen Thomas Kuhn seg kritisk. Kuhn mente vitenskapen alltid eksisterer innen paradigmer. Vi har overordnede oppfattelser om verden som forskning foregår innenfor. Tidligere forsket vi innenfor et gravitasjonsløst, geosentrisk, sirkulært roterende solsystem, og når dette ble betvilt, laget vi ad hoc-hypoteser for å forsvare verdensbildet vårt. Til slutt var det derimot for mye empiri til å beholde paradigmet, og vi gjennomgikk et skifte til et nytt paradigme som vi nå driver forskning innenfor. Forskingen innen paradigmet er riktig nok selvkorrigerende, men dersom vi skulle funnet ut av at universet, for eksempel, ikke utvidet seg, men var stillestående, og ut ifra dette konkluderte med at Big Bang ikke har hendt, vil vi måtte forkaste enorme mengder annen teori innen Big Bang-paradigmet. Dette legger til et annet nivå av vitenskapelig usikkerhet, i at ikke kan kun enkeltobservasjoner og teorier måtte forkastes etter falsifisering; men forskning kan også måtte forkastes til tross for at de er logiske og «sanne» ut ifra de vitenskapelige prinsippene de faller innenfor, nettopp fordi prinsippene kan være feil. På denne måten kan sikker viten, selv innenfor vitenskapens egne prinsipper, være nært uoppnåelig. Også siden dagens vitenskap baserer seg på flere teorier som ikke har rot i noe observerbart, og ikke kan falsifiseres, strengteori,

multiverser, et uendelig univers etc. Vi kan alltid være heldige, og støtte oss på uobserverbare teorier som stemmer overens med en objektiv virkelighet, og leve innen det korrekte paradigmet, dersom det eksisterer, men vi vil aldri kunne være sikre. Alt kan betviles. På denne måten er det vanskelig å skille mellom vitenskap, pseudovitenskap og konspirasjonsteorier. Men, Popper og Bayes metoder er, til tross for sikker vitens tvilsomme mulighet, fremdeles anvendelige i å dra skillelinjen, i hvert fall innenfor vitenskapens egne premisser. Strengteoriene følger tross alt en bayeisk metode, noe man ikke kan si om de fleste konspirasjonsteorier. Dersom man skulle funnet empiri som strider imot strengteoriene, kan man forkaste dem. På denne måten kan vitenskapen, selv om den er under endring, dra skillelinjer mellom seg selv og desinformasjon. Begrepet om pseudovitenskap må kanskje endre definisjonsomfang, men desinformasjon er fremdeles mulig å separere fra vitenskapen.

(Holø, et al., 2018)

Denne økte samfunnstvilen i det mulig postfaktuelle samfunn har også gitt rom for benektelse av ting folk flest oppfatter som unektelige. Deriblant er konspirasjonsteorien om at Holocaust ikke fant sted. I etterkant av Holocaust har flere sådd tvil om flere aspekter ved folkemordet, deriblant omfang og intensjon. Tvilerne har tidligere dedusert ut ifra hyperfokusering på smådetaljer ved Holocaust, deriblant hvilken vei dørene i gasskamrene svingte, og det at om Hitler sendte ut en nasjonal ordre om utryddelse av jødene innen Nazitysklands grenser. Disse forholdene er, i hvert fall i dag, umulig falsifiserbare, og vil derfor ikke falle innenfor Poppers vitenskapelige prinsipper. Man aner ikke om dørene slo inn eller ut, og å lage teorier ut ifra det ene eller andre vil, ut ifra induktive prinsipper, være uvitenskapelig. Fornekterne jobber ut ifra en oppfattelse om at dørene slo inn, noe som vil kunne redusere omfanget av gassingene drastisk. De deduserer også ut ifra en oppfattelse om at Hitler ikke har sendt ut en nasjonal melding om jødeutryddelse. Men bevisfravær er ikke bevis for det motsatte, man må da heller jobbe ut ifra annen innsamlet empiri i bayeisk vitenskapelig metode. Empiri må innsamles fra andre steder enn de to ubeviselige detaljene, og ut ifra annen data kunne sannsynliggjøre både disse detaljene, men også helhetsbildet Holocaust. Gjennom annen innsamlet data kan en slå fast, med enorm sannsynlighet, at

Holocaust fant sted, og at omkring 6 millioner jøder døde eller ble drept som følge av nazistenes utrydningsforsøk.

Etter hvert har benekterne heller forsøkt å bruke matematikk og anerkjente vitenskapelige metoder for å rettferdiggjøre synspunktene sine. De har gjennomført lange matematiske utregninger for å betvile omfanget av Holocaust. Disse påstandene og teoriene vil da ha rot i vitenskapelig metode, men ikke nødvendigvis være sanne. Påstandene er grundig motbevist, og vil derfor være falsifisert. At de i utgangspunktet var falsifiserbare gir dem ikke legitimitet etter en falsifisering, og å da tviholde på utregningene som meningsfull empiri, vil være uvitenskapelig. Man kan også stille spørsmål ved benekternes motiv. Mye benektelse er rotet i antisemittisme, og handler i minst like stor grad om å skape et bilde av jødene som fiendtlige og utspekulerte, som det å komme nærmere et korrekt bilde av Holocaust.

(Leerand, 2019)

Det er ikke en gang sikkert at fornektene tror på fornektelsen i det hele tatt. Et kjent fenomen i nynazistiske miljøer, i og utenom internett, er dogwhistling. I stedet for å ytre nazistisk tankegods direkte, bruker de beskjeder og tegn som ikke allmennheten skjønner, som fungerer som en hundefløyte for de nazisthundene. Blant disse er tallet 88, eller 1488, 6mwe og også holocaustfornektelse. Flere fornektere, eller kritikere av holocaust er ikke nødvendigvis kritiske til at det skjedde, men synes heller det var positivt. Dette er verktøy høyreekstremister bruker for å gjenkjenne hverandre, og slippe inn i lukkede miljøer. Dette gjelder ikke nødvendigvis alle fornektere, men en holocaustfornektende video parett med en 6mwe (6 million wasn't enough)-hashtag, er så åpenbart grunnleggende selvmotsigende, at det ikke er noe annet enn piping på hundefrekvens.

Kunnskap kan, tross holocaustfornektelsens usannsynlighet, allikevel brukes som verktøy for styresmaktene. De herskende tanker er de herskendes tanker, de materielle forholdene våre påvirker hva som sees på sant, riktig og normativt. I *Den Postmoderne Tilstand* beskriver Jean-Francois Lyotard forholdet mellom vitenskapelig og etisk redegjøring. På samme måte som vi avgjør etisk praksis i et samfunn gjennom lovgivninger, diskusjon og politikk, avgjør vi vitenskapelig redegjøring gjennom forsøk, diskusjon og fagfelleevaluering. Der den vitenskapelige derimot skiller seg fra den etiske, er i dens status som udiskutabel. Det er sett

på som objektiv sann, noe det vil være idiotisk å tvile på for ikke-akademikere, i motsetning til etikk og lover, som alle er i en posisjon til å mene noe om. Slik er det vanlige mennesket fremmedgjort fra prosessen som avgjør hva en selv må oppfatte som sant. De vitenskapelige miljøene er ikke ufeilbarlige, de er også preget av maktforhold og politikk. I et kvinneundertrykkende samfunn, forskes det lite på kvinnehelse, og en antar at kvinnens helse må være lik den mannlige, noe som har preget vestlig medisin enormt. Det utøves også forskning på klimaendringer som sår tvil om den er menneskeforskyldt, gjerne i regi av og med donasjoner fra oljenæringer. Britisk petroleumsnæring, blant annet, var en enorm donor til et forskningsprosjekt på tidlig 2000-tallet som skulle illustrere enkeltindividets påvirkning på klimakrisen, noe som har ført til utallige utregningsplattformer for eget karbonavtrykk, og et fokus i vesten på individuell forbedring på eget klimagassutslipp. Det forskningsrapporten, og den medfølgende kampanjen, intensjonelt valgte å ikke ta høyde for, er at 100 selskaper står for 71% av verdens klimagassutslipp, og at enkeltindividets påvirkning på klima gjennom å dusje lenge eller kjøre bensinbil, selv kollektivt, falmer totalt i forhold til selskapenes påvirkning. Pengene rår i det nyliberale samfunn, og det er naivt å anta at vitenskapen eksisterer i et vakuum utenfor det normative.

Noe annet Lyotard pekte på, var hvordan viten endres gjennom digitalisering. Vi kan nå være en formidler av viten uten å vite. Vi har all informasjon lett tilgjengelig til enhver tid, og med dette kan fagpersoner miste status, ettersom vi indirekte vet det de vet. Dette kan føre til liberalisering av kunnskap, dersom internettet hadde vært uavhengig og uten egeninteresse. Det man derimot ser i dag, er en økende innblanding fra interessegrupper i digitale medier. Et ekstremt eksempel er folkemordet på rohngiane i Malaysia fra 2017, som delvis skyldtes bidrag fra Facebook til hatytringer på plattformen (Amnesty, ukjent). Et annet er mediedekningen under protestene i Kuba sommeren 2021. Protestene mot styresmaktene fikk enorm mediedekning, til tross for at de var relativt små, i motsetning til de enorme motprotestene og protestene mot amerikansk handelsembargo. I tillegg postet NYT artikler med bilder fra protester i USA, for å overdrive omfanget av de kubanske protestene (Har ikke tilgang til NYT, eller artiklene som ble skrevet om det). Selv om internettet legger opp til at vanlige folk kan finne kunnskap selv, er det fremdeles styrt av nyliberal interesse. Det som klassifiseres som feilinformasjon eller skadelig info på for eksempel Instagram, er diktert av

nyliberal kunnskap og etikk. Medier er også profitt-drevne, og ønsker i likhet med andre i det moderne prosjektet, å fremme seg selv, og å drive uendelig vekst.

Kunnskap og forskning på menneskelig psyke vil også kunne farges av kapitalismen. Der vi har ekstremt begrenset forskningsgrunnlag innen psykologi før den industrielle revolusjon, har vi enorme data etter. I dette mister vi også noe av kunnskapen om hva mennesket har vært og kan være i forhold til hva vi er. Mennesket er lett manipulerbart, vi svarer for autoritetene våre, vi følger normene. I dette kan det også skje epigenetiske, og arvelige psykologiske endringer som endrer, for eksempel, hvor grådige vi er. Vi har også definert hva som er sykt og friskt ut ifra hva som er hensiktsmessig innenfor kapitalismen. Det er lite hensiktsmessig å være ufokusert eller ha lesevansker, så ADHD og dysleksi er lidelser som må helbredes. Det vi ikke har sett på er hvordan disse «lidelsene» kunne vært hensiktsmessige innenfor et annet system. Flere med ADHD føler de har økt kreativitet og produktivitet, og trives med å ikke ta medisiner, noe som kunne vært utrolig funksjonelt i et klasseløst samfunn for eksempel. Flere av disse lidelsene vil kunne ha hatt funksjoner i stammesamfunn. For eksempel vil det kunne være nyttig å ha nevrodivergente til å drive spisset arbeid med aktiviteter de har spesiell interesse for, eller folk med ADHDs hyperaktivitet til å drive et bredt, variert, produktivt arbeid. På denne måten dikterer også etiske paradigmer hva som er sant og ikke, i deres sykdomsdefinisjon.

Hvorvidt trenger vi sannhet for å leve fullverdige, meningsfulle liv? Sannhet, til tross dens undertrykkende funksjon og ekstreme usikkerhet, kan tilby en del trygghet for mennesket. Det vil føles utenkelig utrygt å leve i konstant usikkerhet rundt essensielle ting ved egen eksistens. Å leve i redd usikkerhet rundt grunnleggende behov, som mat, drikke og helsetjenester, kan virke negativt på både psykisk og fysisk helse. Samtidig er blind tiltro til autoritær sannhet også skadelig. I 2003 løy George W. Bush helt bevisst om at Saddam Hussein hadde masseødeleggelsesvåpen for å invadere Irak og privatisere oljenæringen deres. Sannhet kan være løgn, vi kan tro på sannheter som ikke er sanne. Intersubjektivitet kan senere bli motbevist, og slik sannhet kan være skadelig. Samtidig kan også det vi i dag oppfatter som objektivt være skadelig. I det moderne prosjektet ønsker vi å forstå verden ned til den mest grunnleggende detalj, for å alltid kunne drive fremskritt, alltid yte mer, alltid heve menneskeheten, alltid øke produksjon og verdi. Denne ekspansjonen av menneskelig

viten kan også være fanatisk reduksjonistisk. Mennesket mister følelsesmessig og spirituell kontakt med naturen og verden. Dersom vann er det abstraherte konseptet av to hydrogenatomer og et oksygenatom i den overforenklede modellen med to hvite kuler og en rød, i stedet for følelsen av å ta et bad, lyden av bølger, et kaldt glass vann på sommeren eller annen følelsesmessig tilknytning, har vi mistet noe grunnleggende menneskelig i vår avfortryllede verden. Menneskelig kontakt med naturen er helt grunnleggende for god psykisk helse, selvrealisering og menneskelig trygghet (Holø, 2023). Dette totalt fremmedgjorte verdensbildet, som har nådd et punkt der det på mange måter mister sin funksjon i å være hjelpsomt, er så rigid i sin kategorisering at verden har mistet sin magi. Når transhumanister snakker om å leve for alltid, er mennesket i ferd med å gå under. Vi er blitt fremmedgjøringsprosessen selv, vi er en og ett med det moderne prosjektet, med framskrittet; vi er faustianske skikkelser som lever uavhengig av premisene verden har satt for oss, til vi til slutt bruker opp verdens ressurser, eller overoppheter den så vi dør. Det å ikke dø reduserer oss til små ufeilbarlige produkter, glossy dukker styrt av egosentrisme. Døden er den største meningsgiveren til livet, uten døden har vi ikke mening. Det å unngå en tidlig død for seg selv å andre, det å ha en tidsbegrensning på å oppleve det man ønsker å oppleve, det å til slutt måtte finne seg til rette med at det er over, det gir livet mening. Transhumanistprosjektet er tett knyttet til dette absolutte sannhetsbildet som fremmedgjør mennesket fra oss selv, ettersom det i det moderne prosjektet nærmest ikke er skillelinje mellom er og bør. Det er mulig, derfor burde det gjennomføres.

Dette sannhetshiget vårt har fjernet en mystikk, et under, en nysgjerrighet som mennesket trenger. Det har redusert vår empati til robotiske, positivistiske, matematiserte årsak-virkningsforhold. Naturen er vår underlagte, vårt stakkarslige verktøy vi snart vet alt om, og som vi kan utnytte som vi vil. Vi synes synd på den, vi føler skyld i å ta livet av den, men lever i handlingslammet dissonans der vi må underkaste oss en autoritær realitet. Kunnskapen vi inntar er styrt av det nyliberale, det modernistiske, det kapitalistiske, av dette verdensomspennende narrativ, dette enorme etiske paradigmet av at alt må forstås. Det kan, og derfor må det forstås. Vi ser på naturen som et løst puslespill, et ferdigbygget ikeamøbel; men selv oss tyranniske, skjellete herskere vil en dag kunne falle for vår selvforskyldte meteoritt, og naturen vil, tross herdet, vedvare. Det er det vi har mistet i den

reduksjonistiske sannhetssøken, vår pakt med naturen, den symbiotiske livsstilen vi egentlig skal leve.

På mange måter er derfor en kierkegaardsk tilnærming til sannhet et menneskelig gode. Det å forstå vår subjektive virkelighet er betryggende, og mye grunnleggende vitenskap, deriblant innen medisin, er også viktig for å leve trygge liv. Objektivitet er fremdeles umulig, vi kan ikke være sikker på noe, men vi må leve som vi er det. Vi må forstå at sannhetene våre er midlertidige, at de er subjektive eller intersubjektive, men også leve som om de vil kunne vedvare. Skepsis er sunt, frigjørende og betryggende, men det samme er aksept. Det vi derimot ikke skal akseptere er vår fremmedgjøring og reduksjon. Mennesket må forbli menneskelig, og ikke kun akseptere sannhet som grunnpilar, men også gi rom til nysgjerrighet og tro.

Litteratur

Amnesty, (Ukjent, har ikke tilgang til siden). Ukjent. *Amnesty*

<https://www.amnesty.org/en/documents/ASA16/5933/2022/en/>

Holø, R. M. (2023, 3. juli). Psykolog med sovepose: Derfor bør du oppsøke naturen alene.

Norges Rikskringkasting. <https://www.nrk.no/innlandet/psykolog-med-sovepose-johanne-refseth-pa-bestsellerlista--oppfordrer-folk-til-a-vaere-alene-i-naturen-1.16014731>

Houm, T., Pettersen, T., Sævareid, A. (2018). Historie og Filosofi 2. *Cappelen Damm*, 2(1).

Leerand, D. (2022, 4. mars). Irak-krigen 2003. *Store Norske Leksikon*. https://snl.no/irak-krigen_2003

Simonsen, K. B. (2019, 4. april). Holocaustbenektelse. *Store Norske Leksikon*.

<https://snl.no/Holocaustbenektelse>